

SLOVESNÁ A SLOVESNO-NESLOVESNÁ JEDNOČLENNÁ VETA A ŠTYLISTICKY PRÍZNAKOVÉ KONŠTRUKCIE

Mária Dziviaková

Univerzita Komenského v Bratislave

Abstract: The study deals with the occurrence of verbal and verbo-nominal one-member sentences in stylistically marked constructions. In accordance with the excerpts of this syntactic phenomenon we state their frequent occurrence in position of an ellipse, parenthesis etc.

Key words: verbal one-member sentence, verbo-nominal one-member sentence, stylistically marked constructions

V príspevku na základe excerpčného materiálu analyzujeme výskyt slovesných a slovesno-neslovesných jednočlenných viet v štylisticky príznakových konštrukciách. Slovesnú a slovesno-neslovesnú jednočlennú vetu sme skúmali v písaných prejavoch umeleckého, náučného, esejistického a publicistického štýlu.

Pojmom štylisticky príznakové konštrukcie (Nižníková, 1994), resp. expresívne syntaktické konštrukcie (Mistrík, 1997; Findra, 2004), príp. modifikačné (príznakové) základné textové jednotky (Dolník – Bajzíkova, 1998) možno označiť také konštrukcie, pomocou ktorých dochádza k narušeniu a modifikácii pravidelnej vetnej štruktúry – pravidelná vetná stavba sa na pozadí štylisticky príznakových konštrukcií chápe ako bezpríznaková. Štylisticky príznakové konštrukcie sa oproti základným vetným štruktúram pociťujú ako isté zámerne použité štylistické prostriedky na odchylenie sa od pravidelnej vetnej stavby. K modifikácii pravidelnej vetnej štruktúry dochádza z objektívnych aj subjektívnych príčin. Štylisticky príznakové konštrukcie sa v tejto súvislosti podľa J. Nižníkovej (1994) môžu použiť na zdôraznenie istého výrazu, na vyslovenie istého stavu hovoriaceho i ako prostriedok, pomocou ktorého možno jazykový prejav zostručiť.

V ďalšej časti príspevku budeme podrobnejšie charakterizovať zastúpenie slovesných a slovesno-neslovesných jednočlenných viet vo funkcii elipsy, parentézy a vytýčeného vetného člena ako príznakovy zapojeného vetného člena, pričom stručne vymedzíme i syntaktickú podstatu uvedených štylisticky príznakových konštrukcií.

1. SLOVESNÉ A SLOVESNO-NESLOVESNÉ JEDNOČLENNÉ VETY A ELIPSA

Pod pojmom elipsa (výpustka) sa chápe vynechanie (elidovanie) istých výpovedných zložiek (vetných členov, prípadne ich častí), ktoré sa síce vzhľadom na pravidelnú vetnú schému predpokladajú, ale z hľadiska významu vety nie sú dôležité a možno ich z kontextu doplniť. Eliptická výpoveď ako neúplná výpoveď „je realizácia vetnej schémy, kde v závislosti od kontextu, situácie alebo z citových dôvodov chýba niektorý konštitutívny komponent, obyčajne gramatická časť (sponové alebo iné pomocné sloveso)...“ (Oravec – Bajzíkova, 1986, s. 49).

V súvislosti s elidovaním slovesnej časti slovesno-neslovesných jednočlenných viet vznikajú tzv. modifikované slovesné alebo slovesno-neslovesné jednočlenné vetné štruktúry, v ktorých sa eliduje slovesná alebo neslovesná časť ich zloženého vetného základu.

1.1 S vynechaním spony *byť* ako slovesnej časti zloženého vetného základu sa v slovenčine možno často stretnúť v prípade analytického slovesného vetného základu konštituovaného spojením kopuly *byť* a trpného prídavia osobného i neosobného plnovýznamového slovesa. Sponu *byť* možno vynechať v prípade takých jednočlenných viet, v ktorých sa táto spona záväzne vyjadruje vo všetkých časoch (*je zaoblačené/rozhodnuté, bolo zaoblačené/rozhodnuté, bude zaoblačené/rozhodnuté*) a taktiež v kondicionáli (*bolo by zaoblačené/rozhodnuté*), jej vynechanie je podmienené snahou po stručnosti jazykového výrazu, nemá teda systémový charakter ako v prípade nulovej spony (*vidieť, bolo vidieť, bude vidieť; vidno, bolo vidno, bude vidno; treba, bolo treba, bude treba* a pod.). Často sa s takýmito príkladmi možno stretnúť najmä v textoch publicistického štýlu, ktoré podávajú istú informáciu o počasi, o poveternostnej situácii na istom území – vtedy ide o absolútne použitie trpného prídavia neosobných sloves, napr. *Veľká oblačnosť až zamračené, na mnohých miestach, najmä na severe, časom dážď so snehom alebo dážď, na horách spočiatku sneženie.* (Sme) – *Vo štvrtok veľká oblačnosť až zamračené a trvalý dážď.* (Pravda)

Rovnako sú možné i vety s absolútne použitými osobnými slovesami v tvare pasívneho participia: *Rozhodnuté!* (titulok; Nový čas) – *Videla, cesto je vykysnuté, v pekárniach a peciach zakúrené, bolo by treba valkať chleby...* (Jaroš) – *Vypredané!* Absolútne použitie uvedených trpných prídaví môže podľa J. Ružičku (1972) signalizovať i úsečné vyjadrenie myšlienky, ako sa to podľa neho deje napr. vo vete *A do telefónu energicky zakričal: „Dohovorené!“* (Mináč)

1.2 Sponové sloveso sa rovnako môže elidovať i v prípade slovesno-neslovesných jednočlenných viet s analytickým vetným základom pozostávajúcim z kopuly a z predikatívnej stavovej príslovky, napr. *V noci polo jasno, ráno hmlisto a cez deň postupne až zamračené a občasný dážď.* (Večerník) – *V piecke chladno, od rána už vyhaslo.* (Šikula) – *Dobre, že som sa obliekol.* (Sloboda), ďalej zo spony a predikatívneho substantíva, napr. *V nedeľu prevažne oblačno a miestami prehánky, v pondelok polooblačno až oblačno a prehánky len ojedinele.* (Sme) – *Ráno v nižších polohách miestami hmla.* (Sme) – *Všade sucho, piesok, len v jednej preliachne z ničoho nič vyteká spod skaly*

potôčik. (Plus 7 dní), a napokon z kopuly a číslovky, napr. *Smrad je neznesiteľný. – Tri štvrte na štyri.* (Jesenský) – *Pozrel na hodiny – šesť.* (Jesenský)

1.3 Vo vetnom základe niektorých jednočlenných viet môžu vystupovať slovesá (v tvare zhodnom s tvarom 3. osoby singuláru neutra) v absolútnom použití, pričom tento fundament, v súčasnosti vnímaný ako syntetický, možno posudzovať ako pôvodný zložený fundament, v ktorom sa jeho druhá časť realizovaná slovesom v neurčitku pravidelne a ustálene vynecháva, napr. *Smiala sa mladšie než Eva: – Nech sa páči (ísť) ďalej!* (Šikula) – ... a jak *sa patrí* (urobiť, vykonať a pod.), *poriadkom oboje prehodil cez plecia, trošička pritom zastenajúc.* (Hviezdoslav)

1.4 V písomných jazykových prejavoch umeleckého štýlu, ktoré zachytávajú najmä dialogickú reč postáv, sa možno stretnúť s jednočlennými vetami, v ktorých je vynechaná slovesná alebo neslovesná časť ich zloženého vetného základu. Takto sa elidujú neurčitky alebo stavové a modálne predikativa, pričom sú, pravdaže, jasné a zreteľné z predchádzajúceho kontextu a z komunikačnej situácie. Napr.: *Už nemožno ďalej!* (t. j. Už nemožno ďalej ísť!); tento jav je častý v dialogickej priamej reči, napr. *Začína pršať? – Začína; Chce sa ti spať? – Chce.; Je ti teplo? – Je.; Bolo ti tam smutno? – Bolo.; Treba to urobiť? – Treba.* Pri opakovaní rovnakého zloženého vetného základu možno vynechať jeho slovesnú i neslovesnú časť: *Ide pršať? – Ide, ale nemalo by.; Koliba je iste plná blch, treba ju vyriadiť, pozametať, vyhádzať starú ovädnutú čečinu a nanosiť novej.* (Chrobák) – *Zápasit' treba. Neujst' nikdy z boja. Nebát' sa rán, že sa snád' nezahoja. Nepatriť nikdy medzi medzi neveriacich. A milovať.* (Smrek)

2. SLOVESNÉ A SLOVESNO-NESLOVESNÉ JEDNOČLENNÉ VETY A PARENTÉZA

Parentézou (parenteticou výpoved'ou, vsuvkou, vložkou, vloženou vetou) sa podľa P. Ďurčovej (1999, s. 101) rozumie „výpoveď vložená do inej hlavnej (začatej) výpovede“, ktorá je „začlenená (vložená) asyntaktickým spôsobom, preto pri vložení výrazne pretína syntaktickú plynulosť hlavnej výpovede“. Môže ísť o slovo, slovné spojenie alebo vetu (dvojčlennú i jednočlennú). Hoci je parentéza od ostatnej vety vždy intonačne, resp. graficky (pomocou čiarok, pomlčiek, zátvoriek) oddelená, s výpoveďou, do ktorej je vložená, obsahovo súvisí (i keď niekedy veľmi voľne), je to „vlastne sprievodná poznámka, komentár“, v ktorom je vyslovené vecné alebo citové hodnotenie prerušeného kontextu“ (Findra, 2004, s. 87). Parentéza môže mať teda citový alebo vysvetľovací charakter, pomocou vsuvky autor dopĺňa svoj prejav subjektívnymi alebo objektívnymi poznámkami, komentármi. Parentéza podľa J. Mistríka (1997) neobsahuje vždy prvok expresívnosti (napr. v textoch náučného štýlu), avšak „vždy je v nej prvok istej modifikácie, vždy je to prvok stojaci mimo rámca gramatického modelu vety“ (c. d., s. 187). Vsuvka vo vzťahu k základovej vete, s ktorou je viac alebo menej zraštená, môže byť interponovaná, postponovaná, zriedkavejšie anteponovaná (Dolník – Bajžíková, 1998).

Ako parentézy možno kvalifikovať i väčšinu pričlenených výrazov, pripojených vetných členov (ide o dodatočne pripojený vetný člen, ktorý dopĺňa predchádzajúcu

výpoveď a od ostatnej vety sa oddeľuje čiarkou alebo pomlčkou), pretože medzi týmito dvoma štylisticky príznakovými syntaktickými konštrukciami jestvuje plynulá hranica.

V excerpicii z umeleckého, náučného, esejistického a publicistického štýlu možno nájsť množstvo príkladov na slovesné jednočlenné parentetické výpovede, t. j. na vsuvky majúce povahu slovesnej jednočlennej vety, ktorými sa do textu vnáša subjektívny postoj, hodnotenie skutočnosti (tak je to najmä v umeleckých textoch); v náučných a publicistických prejavoch sa parentéza pociťuje ako bežný prostriedok, pomocou ktorého možno členiť, spresňovať a hierarchizovať obsah uvedených prejavov.

2.1 Pomerne vysoký výskyt slovesných a slovesno-neslovesných jednočlenných viet v úlohe parentézy možno zaznamenať v prípade vsuviiek, ktoré sa morfológicky realizujú prostredníctvom neosobného slovesa vyjadrujúceho existenciu (reálnu i zdanlivú), tieto interponované vsuvky sa podľa P. Ďurčovej (2001, s. 13, 14) hodnotia ako tzv. ustálené parentézy, ktoré bývajú často rozvítené uvádzacím výrazom *ako* a vyjadrujú stupeň istoty alebo hodnovernosti výpovede alebo iné štylizované a kontaktové poznámky (najmä poznámky týkajúce sa modalít), napr. *Lenže dianománia, ako sa ukázalo, to je najmä niečo pre ľudí s obchodným talentom.* (Pravda) – *Oj, vzácna markíza, vidí sa, prehráte.* (Zvon) – *Tieto tu, zdá sa, odovzdali sa už svojmu osudu.* (Chrobák) – *Svet sa zamotával do akejsi obrovskej, strašlivej siete, z ktorej – ako sa zdalo – východiska nebolo.* (Urban)

Povahu vsuvky majú i niektoré neosobné slovesá pomenúvajúce určité modálne obsahy, napr. ... *a jak sa patrí, poriadkom oboje prehodil cez plecica, trošička pritom zastenajúc.* (Hviezdoslav)

2.2 Ako vsuvka sa často využívajú i osobné slovesá použité v slovesnej jednočlennej vete v bezpodmetovom zvrätanom tvare – ide predovšetkým o slovesá hovorenia, napr. *V bankách, ako sa povrávalo, mal ťažké tisíce.* (Urban) – *Ráztoky – ako sa vravelo – ležali pánubohu za chrbtom...* (Urban) – *Až za tento čas, ako sa pokusne overilo, dosiahne vnútorná teplota kompótu stanovený stupeň optimálnej teploty.* (Kaščák) – *Ako sa ukázalo v priebehu 30-ročnej vojny, bielo-horská porážka rozhodla o definitívnom konci stavovskej koncepcie šľachtickej volebnej monarchie...* (Malý – Sivák) – *Za absolútneho cisárstva (dominátu), ako sa už spomenulo, bol odstránený formulový proces a s ním aj republikánsky aparát.* (Rebro) – *Od minerálnych látok sa odlišovali tým, ako sa v tom čase tvrdilo, že na ich vznik bola potrebná životná sila...* (Hrnčiar) Ako vyplýva z uvedených príkladov, najčastejšie ide o vsuvky s uvádzacím výrazom *ako*.

2.3 V textoch náučného štýlu možno parentézu veľmi často vyjadriť infinitívom sloves zmyslového vnímania, príp. stavovou predikatívnou príslovkou typu *vidno*, pričom rovnako ako v predchádzajúcich prípadoch je parentéza uvedená výrazom *ako*. Takýto typ vsuvky sa vyskytuje najčastejšie v antepozícii základových viet, môže sa však vyskytnúť i v inej pozícii, napr. *Ako vidieť, o západoslovenskom pôvode týchto vyjadrení (z okolia Trnavy) nepochybne svedčia nielen ich hláskoslovné (ktoré sú najvýraznejšie), ale aj tvaroslovné a syntaktické znaky.* (Kačala) – *Ako vidno, bdelosť sa týka zásadného životného postoja, je akýmsi naladením vnútra.* (Katolícke noviny) – *Les, ako vidieť, je ozaj zložitý prírodný útvar, v ktorom sa neprestajne uplatňujú dva procesy.* (Šomšák) – *Šafárik totiž, ako vidno, mal na mysli skutočné systémové riešenie vzťahu medzi spisovnou češtinou a spisovnou slovenčinou...* (Šmatlák) – *V rámci kaž-*

dého z týchto procesných systémov bola ešte určitá pestrosť konaní, ako vidno z ďalších výkladov. (Rebro)

2.4 Vetným základom vytvoreným spojením modálnych predikatívnych prísloviek a infinitívu plnovýznamového slovesa (v literatúre sa tento vetný základ označuje aj ako neurčitková konštrukcia v pozícii parentézy, k tomu pozri Kačala, 2009) možno realizovať parentézu slúžiacu na vyjadrenie vzťahu medzi jednotlivými časťami výpovede, napr. *Vojde sem jedna bolesť, vzdať sa treba, popolom dýcha márnosť voňavého chleba*. (Dilong) – *Predovšetkým je zrejmé – a túto skutočnosť treba opätovne podčiarknuť – že Konštantín Filozof (asi 827 – 869), jeho brat Metod (815 – 885) i ďalší vzdelaní účastníci byzantského posolstva (...) neboli nijakými kresťanskými „misionármi“ v tom význame, v akom sa tento termín ešte stále najbežnejšie chápe*. (Šmatlák)

2.5 Parentéza sa vyjadruje i samotným trpným príchastím (bez kopuly; sponové sloveso sa tu nepoužíva ani v prézente). Vyššiu frekvenciu takýchto typov parentéz možno zaznamenať v textoch náučného a publicistického štýlu, v ktorých sa považujú za akýsi ustálený prostriedok na označenie korigovaného spôsobu vyjadrovania istých myšlienok. Napr.: *Viditeľná chudoba, či, lepšie povedané, lajdáckosť tunajších obyvateľov budila dojem zaostalosti...* (Plus 7 dní) – *Ináč povedané, pomocou osobitých asimilačných pigmentov (...) vedia si rastliny vyrábať z neústrojných látok organické živiny*. (V. Peciar) – *Vieme, že jazyk je forma, nie substancia, je, obrazne povedané, akousi mriežkou položenou cez dve nediferencované substancie...* (Michalovič – Minár) – *Stručne a zjednodušene povedané, slovenské národné povedomie sa muselo prepracovávať k vlastnej etnickej totožnosti cez zdĺhavý proces emancipácie z väčších celkov nadnárodného charakteru...* (Šmatlák) – *Cytotoxické T-lymfocyty, ktoré sa snažia o deštrukciu nádoru, rozpoznávajú MAGE-1, prip. MAGE-3 (melanóm exprimuje oba tieto antigény súčasne), resp. presnejšie vyjadrené, len jeho časť – imunogénny fragment zložený z 9 aminokyselinových jednotiek...* (Buc)

2.6 Úlohu parentézy môže plniť i analytický vetný základ vyjadrený spojením spony byť a trpného príchastia plnovýznamového slovesa, napr. *Ako už bolo spomenuté, vyjadrenie tejto ochoty profesií prijať bremeno zodpovednosti a vyvodit' z neho dôsledky bolo tradičným poslaním stavovských organizácií*. (Krsková)

3. SLOVESNÉ A SLOVESNO-NESLOVESNÉ JEDNOČLENNÉ VETY A VYTÝČENÝ VETNÝ ČLEN

Vytýčený (vysunutý) vetný člen ako istá zdôrazňovacia konštrukcia, ktorá sa zakladá na synonymickom opakovaní výrazu (Nižníková, 1994), je reprezentované najčastejšie menným výrazom, ktorý síce stojí mimo rámca základovej vety (je od nej oddelený čiarkou alebo pomlčkou), ale významovo s ňou súvisí a v základovej vete sa nahrádza príslušným ukazovacím zámenom alebo príslovkovým zámenom, ktoré treba hodnotiť ako formálny vetný člen základovej vety majúci rovnakú vetnočlenskú platnosť ako príslušný vytýčený vetný člen. Vytýčený vetný člen sa podľa J. Findru (2004, s. 85) používa vtedy, keď treba „osamostatniť výraz s emocionálnymi konotáciami“ alebo keď

treba „explicitne naznačiť, že ide o obsah, ktorý je mimoriadne dôležitý vzhľadom na obsah informácie vyslovenej v jadre výpovede“, pričom vo vecných textoch (najmä publicistických a esejistických) sa jeho uplatnením do istej miery „oslabuje sémantická kontrastnosť medzi výpovednými časťami a čiastočne sa zastiera aj expresívnosť konštrukcie“ (c. d., s. 85).

Vytýčený môže byť zriedkavo i vetný základ jednočlennej vety. V konštrukcii s vytýčeným vetným základom sa používajú infinitívy neosobných a osobných slovies – ide o vety, ktoré majú vo fundamente rovnaké sloveso, aké je vo vytýčenom vetnom člene. Táto osobitná skupina vytýčených vetných členov sa od základovej vety neoddeľuje, napr. *Snežiť snežilo, ale až v piatok. – Mrziť ju mrzelo, ale nepovedala ani slovo. – Písať sa len píše, ale žije sa stále rovnako. – Nuž, vravieť sa vraví, - začal Vorčiak s tajomným úsmeškom na tvári, - ale takých pletiek poriadny človek ani do ucha nepustí.* (Urban)

Zohľadňujúc excerpciu slovesných a slovesno-neslovesných jednočlenných viet z textov umeleckého, náučného, publicistického a esejistického štýlu spisovného slovenského jazyka, možno konštatovať častý výskyt slovesných a slovesno-neslovesných JČV v úlohe štylisticky príznakových konštrukcií, t. j. vo funkcii elipsy, parentézy a vytýčeného vetného člena, ktoré slúžia na modifikáciu pravidelných vetných štruktúr.

Literatúra

- DOLNÍK, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: Textová lingvistika. Bratislava : Stimul, 1998. 134 s.
- ĎURČOVÁ, P.: Parentéza v súčasnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 2, s. 96 – 105.
- ĎURČOVÁ, P.: Parentéza v súčasnej slovenčine. Autoreferát dizertačnej práce na získanie vedecko-akademickej hodnosti philosophiae doctor vo vednom odbore: 73 – 03 – 9 slovenský jazyk. Bratislava, 2001.
- FINDRA, J.: Štylistika slovenčiny. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 2004. 232 s.
- KAČALA, J.: Dvočlenné a jednočlenné vety v slovenčine. Martin : Matica slovenská, 2009. 134 s.
- MISTRÍK, J.: Štylistika. 3., upravené vydanie. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 598 s.
- NIŽNÍKOVÁ, J.: Praktická príručka slovenskej syntaxe. 1. vyd. Prešov : Slovacontact, 1994. 80 s.
- ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. 2. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986. 272 s.
- RUŽIČKA, J.: Jednočlenné vety. In: O slovenčine pre slovenčinárov. Red. J. Oravec. Bratislava : Mestský dom kultúry a osvety, 1972, s. 40 – 65.

Mária Dziviaková
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Ústav filologických štúdií PdF
Univerzita Komenského v Bratislave
Račianska 59, 813 34 Bratislava
dziviakova@fedu.uniba.sk